Turkish Studies - *International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*
Volume 6/3 Summer 2011, p. 155-174 TURKEY

-gAlI EKİNİN SİBİRYA TATAR TÜRKÇESİNDEKİ KULLANIMI ÜZERİNE

Ercan ALKAYA[*]

ÖZET

Tatar Türkçesinin üç büyük ağız grubundan biri olan ve Doğu grubu ağızları olarak adlandırılan Sibirya Tatar ağızları -gAlI ekinin yaygınlığı ve çeşitli işlevleriyle kullanımı bakımından Tatar edebî diline göre zenginlik arz etmektedir. Günümüzde Tatar edebî dilinde kullanımı görülmeyen bu ek, Sibirya Tatar Türkçesinde Eski Türkçedeki işlevlerini de devam ettirerek başta isim-fiil (mastar), zarf-fiil, gereklilik çekimi olmak üzere çeşitli işlevleriyle yaygın olarak kullanılmaktadır.

Bu çalışmada -gAlI ekinin kökeniyle ilgili görüşler değerlendirilmiş, ekin Sibirya Tatar ağızlarındaki kullanımı, varyantları ve işlevleri ortaya konulmuş, diğer lehçelerdeki durumu da göz önüne alınarak Sibirya Tatar Türkçesinin mevcut durumu ve konumuyla ilgili bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: -gAlI eki, Sibirya Tatar Türkçesi, Eski Türkçe, Türk lehçeleri, zarf-fiil, isim-fiil

ON THE USE OF – gAlI SUFFIX IN SIBERIAN-TATAR TURKISH

ABSTRACT

One of the greatest three dialect groups, Siberian Tatar dialects, named Eastern group dialects, include a widespread use of –gAlI suffix and various functions when compared with Tatar literary language.

That suffix which has no usage in today's' Tatar literary language, is used widely with many functions such as infinitive, gerund and imperatives.

With this study, the opinions on -gAlI suffix was evaluated, its usage, variants and functions in Siberian Tatar dialects were investigated and by taking its situation in other dialects into consideration, its present usage in Siberian Tatar Turkish was evaluated.

Key Words: -gAlI suffix, Siberian Tatar Turkish, Old Turkish, Turkish dialects, gerund, infinitive

[*] Doç. Dr., Fırat Ü. Eğt. Fak. Türkçe Eğt. Böl. Öğretim Üyesi. El-mek: ealkaya16@gmail.com

-gAlI eki Eski Türkçe döneminden itibaren dilimizde çeşitli işlevleriyle kullanımı görülen eklerdendir. İlk olarak Bilge Kağan, Kültigin ve Tonyukuk yazıtlarında görülen bu ek Eski Türkçede çeşitli işlevlerle kullanılmış ve daha sonraki dönemlerde de ekin kullanımına devam edilmiştir. Ekin tarihî dönemlerde ve günümüz Türk lehçelerindeki kullanımı çeşitlilik göstermektedir.

-gAlI ekinin kökeni hakkında değişik görüşler mevcuttur. Ramstedt ve Kononov bu ekin istek eki -ga ile isimden isim yapma eki -lı'nın birleşmesinden (-ga+lı) meydana geldiğini söylemişlerdir. N. K. Dimitriyev ise bu ekin -gan+lı ekleriyle oluştuğunu belirtmiştir[1]. Ekin daha çok -gan+lı yapısıyla oluştuğu kabul edilmiştir. -gan+lı yapısı ünsüz benzeşmesi sonucunda -gannı ve gallı şekillerini almış, daha sonra ikizleşen /n/, /l/ seslerinden biri düşerek -galı ve -ganı şekilleri meydana gelmiştir. Sibirya Tatar Türkçesinde -galı şeklinde görülen bu ekin Kırgız, Özbek gibi lehçelerde -gAnI şekilleri bulunmaktadır[2]. P. İ. Kuznetsov ise, Türkçedeki ekleri bitişim teorisine göre ele aldığı makalesinde ekin kökenini kal- fiili ve -ı zarf-fiil ekinin birleşmesine (kal-ı>galı>alı) dayandırmaktadır[3].

Eski Türkçede ekin en çok görülen işlevi, asıl fiilin amacını, asıl fiildeki iş, oluş veya hareketin meydana geliş sebebini bildirmektir: *yadag yabız boltı tip al-**galı** kelti* BK D 32 "Türklerin piyadesi bozuldu deyip bizi tutsak almak için geldiler"; *(sıñ)ar süsi äbig barkıg yul-galı bardı, sıñar süsi süñüş-**geli** kelti* BK D 32 "(Onların) yarı ordusu (da bizimle) savaşmak için geldi"; *asın-**galı** tüşürtümüz* T 27 "Dağa tırmanmak için askerleri atlarından indirdik"[4]; *Kişi oglı qop ölgeli törümiş* KT K10 "İnsanoğlu hep ölmek için türemiş"[5].

-gAlI ekinin Eski Türkçedeki bir diğer işlevi de asıl fiilin başlangıç noktasını ifade etmektir: *türk bodun kılın-galı türk kagan olor-**galı** şañtun balıkka taloy ügüzke tegmiş yok ermiş* T 18 "Türk halkı yaratılalı, Türk hakanı tahta oturalı Şantung ovası şehirlerine ve büyük denize kadar gittiği hiç olmamış". A. von Gabain, daha sonraki metinlerde (Uygur dönemi) bu ekin "beri" anlamına sahip olduğunu ifade etmektedir: *yıllar aylar ärtgäli, ür kiç boltı* HtV 24 "yıllar aylar geçeli çok oldu"[6].

yuyka ärkli topul-galı uçuz ärmiş, yinçge erklig üz-gäli uçuz T 13 "Yufka olanı delmek kolay imiş, ince olanı olanı kırmak kolay" örneğinde ise ekin mastar işleviyle kullanıldığı görülmektedir.

Eski Türkçenin Uygur döneminde -gAlI eki, yeterlik ifade eden birleşik fiil yapımında asıl fiilin üzerine gelerek u-, ve bol- fiilleriyle yeterlik ifadesinde kullanılır: *umut bol-**galı** u-gaylar* "umut olabilecekler"; *yoldın ärtür-**gäli** u-mak* "yoldan geçirtebilecek"; *balıklı kuşlı uçguta batguta tapınçakıa uç-**kalı** bat-**galı** bolurlar* HtY 3 r7 "balıklar ve kuşlar uçmakta ve (suya) dalmakta, isteklerine göre uçabilir ve dalabilirler"[7]; *... tengri tengrisi burhanka et'özdeki yangılmak yakın bargalı umaz.* BT III 512-8 "... büyük Buda'ya vücuttaki hata yaklaşamaz"; *ol yolça barıp arıtı*

---

[1] F. Y. Yusupov, **Neliçniye Formı Glagola B Dialektax Tatarskogo Yazıka,** Kazan 1985, s. 251.

[2] Hülya Kasapoğlu Çengel, **Kırgız Türkçesi Grameri,** Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 314.

[3] Petro İ. Kuznetsov, "Türkiye Türkçesi'nin Morfoetimolojisine Dair", **TDAY-B 1995,** TDK Yay., Ankara 1997, s. 222.

[4] Talat Tekin, **Orhon Türkçesi Grameri,** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul 2003, s. 176.

[5] Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri,** Boğaziçi Yay., İstanbul 1991, s. 75

[6] A. Von Gabain, **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., İstanbul 1988, s. 86.

[7] A. Von Gabain, **age.,** s. 86.

sansardın ozgalı bolmaz. MaitrHami Giriş, 324-325 "O yola uygun bir şekilde gidip silsileden kurtulamaz"[8].

Ekin Eski Türkçedeki bir diğer işlevi de gelecek zaman ifadesinde tasviri fiile gelerek "-mek üzere olmak; -AcAk olmak" anlamıyla kullanılmasıdır: *öl-geli tur-* "ölmek üzere olmak"; *kir-gäli tur-* "hemen girecek durumda olmak, girecek olmak"; *öl-gäli yat-* "hemen ölecek durumda olmak, ölecek olmak[9].

-GAlI eki Karahanlı Türkçesinde de görülür. Bu dönem eserlerinde ekin en yaygın işlevi asıl fiildeki iş, oluş veya hareketin sebebini bildirmektir[10]: *Kış yay bile tokuştı/Kıngır közün bakıştı/Tutuş-**kalı** yakıştı/Utgalımat ograşur.* DLT I, 170 "Kış yazla vuruştu, kızgın gözle bakıştı, tutuşmak için yaklaştı, birbirini utmaya uğraşır"; *Er kulın ur-**galı** sesindi* DLT II, 152. "Adam kölesini dövmeye yeltendi". Fazla örneği olmamakla birlikte Kutadgu Bilig'de de aynı işlevle kullanılmıştır: *tapın-**galı** keldim anıñ kapgıña.* KB 67-528 "Kapısında hizmet için buraya geldim"; *küsep keldim erdi sini kör-geli/nelük kizlediñ yüz maña kel-**geli**.* A180-3) "Buraya seni görmek arzusu ile gelmiştim; benden neden yüzünü gizledin"[11].

Kudadgu Bilig'de bir örnekte "-AlI, -AlI beri" anlamıyla zaman sınırlaması işleviyle kullanıldığı görülmektedir: *ayur ay kadaşım kalı keldiñ ay/saña tuş-**galı** men takı keçmez ay.* KB 564-5685 "Ey kardeşim, niçin geldin, söyle; seninle buluşalı henüz bir ay biye geçmedi, dedi"[12].

Karahanlı Türkçesinde zarf-fiilin gösterdiği hareketle asıl fiilin gösterdiği hareketin aynı zaman kesitinde gerçekleştiğini de gösterir: *Yazıdaki süwlin edher-**geli** ewdeki takagu ıçgınma* DLT I, 447. "Yazıdaki sülünü ararken evdeki tavuğu kaçırma".; *Yakadakı yalga-**galı** eligdeki ıçgınur.* DLT I, 235 "Yakadaki - yemek döküntüsü - yalanırken eldeki kaybedilir".

Ek Karahanlı Türkçesinde işin, hareketin yapılmak üzere olduğunu bildirir: *Berdim sanga kalıng/Emdi munı alıng/Emgek mening biling/Ugrar tüngür bar-**galı**.* DLT III, 372. "Sana cehiz verdim, şimdi bunu alın, benim emeğimi bilin. Dünür gitmek üzeredir".

Ek, Karahanlı Türkçesinde yaklaşma işleviyle birleşik fiiller de oluşturmaktadır: ol tur-**galı kal**dı. DLT I, 22 "O, durayazdı"; Ol bar-**galı kal**dı. DLT I, 22 "O, varayazdı"[13].

Harezm Türkçesi eserlerinde ek genellikle "-mAk" için anlamıyla işin, hareketin yapılma amacını ve sebebini bildirir: *Ol oglanlar Salih peygamberni öltürgeli ogradılar* RKE, 35r-17; *Ka'beke ziyarat kılgalı bardım erdi* NF, 188-3[14]. Harezm Türkçesinde ek, "-alı, -dığından beri" anlamıyla hareketin oluş zamanını da gösterir: *Yusuf Ken'andın çık-**galı** yigirmi yiti yıl tamam bolmış erdi* RKE, 93r-20.

Kıpçak Türkçesi eserlerinde ek genellikle beri edatıyla birlikte kullanılır ve Türkiye Türkçesindeki "-alı, -dığından beri" anlamıyla zaman sınırlaması yapar: *kel-**geli beri** körmedim* KK 42; *Sultan kel-**geli beri** bir ay bardır* KK 42[15]. -gAlı eki Kıpçak Türkçesinde seyrek olarak "beri"

---

[8] Ferruh Ağca, **Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri,** TKAE Yay., Ankara 2010, s. 50, 53.

[9] A. Von Gabain, **age.,** s. 86, 91.

[10] Hikmet Yılmaz, **Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf-fiiller, Erciyes Ü. Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi,** Kayseri 1998, s. 68

[11] Ahmet B. Ercilasun, **Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-,** Gazi Ü. Yay., Ankara 1984, s. 186

[12] Ahmet B. Ercilasun, **age.,** s. 186.

[13] Hikmet Yılmaz, **agt.,** s. 68.

[14] Nesrin Bayraktar, **Türkçede Fiilimsiler,** TDK Yay., Ankara 2004, s. 204-205.

[15] Ali Fehmi Karamanlıoğlu, **Kıpçak Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1994, s. 146.

edatını almadan da kullanılmakta ve "-mAk için" anlamıyla işin hareketin amacını, sebebini bildirmektedir: *yolunda baş oynap can terkin/urup men kör-**geli** dildar körkin* GT 225, 113a-13[16].

Eski Anadolu Türkçesi döneminde bu ek ön sesi düşmüş olarak -AlI şekliyle görülür; yalın biçiminin yanında, 15. yüzyıldan itibaren yazılan eserlerde +Dan ayrılma hali ekiyle birlikte kullanımından doğan -AldAn kalıplaşmış biçimleri ve "berü" edatıyla birlikte kullanımı görülür. Ekin -AlI biçiminin "berü" edatıyla kullanımı görülmez. İşlev bakımından zaman sınırlaması yapmaktadır: *ayrıl-**alı** yitmiş yıl olmışıdı/yitmiş yıldan soñra bulmışıdı* ŞHYZ-1413; *Yunus Hakka biliş-**eli** can u gönül viriş-**eli**/Şol Tapduga iriş-**eli** gizlü razum açar oldum* YE, 208-9; *men saña müştak boldum ol kocayı kör-**elden berü*** BH, 304-4; *tog-**aldan** bagrumı togradı gurbet/sızar tamar ciger kanı tamardan* YE, 263-3[17].

Ek Çağatay Türkçesinde yaygın bir şekilde çeşitli işlevleriyle kullanılmıştır. Asıl hareketin başlama noktasını belirterek zaman sınırlaması yapar. Bu işlevinde ek yalnız başında kullanılırken seyrek olarak "beri" edatını da alır: *köñlüm hazindür dilnevazım bar-**galı*** "Gönül okşayanım gideli beri gönlüm üzüntülüdür"; *men öl-**geli** köp boldı* "Ben öleli çok oldu"; *eşikiñ toprakıda yer tap-**kalı beri** Geda tac-ı Efridun bile taht-ı Süleyman istemes* "Eşiğinin toprağında yer bulalı beri Gedaî, Feridun'un tâcı ile Süleyman'ın tahtını (bile) istemez"[18].

Çağatay Türkçesinde amaç bildirmek için de kullanılmaktadır: *meni köydür-**geli** ol közi otluk köñülni taş eter, gamzeni çakmak.* "O yakıcı gözlü, beni yakmak için, gönlünü taş ve gamzesini çakmak yapar".

Amaç, karar veya rağbet bildiren fiiller ile bu zarf-fiil, bazen esas fiilin dolaylı nesnesine işaret etmek için kullanılır: *bâde-i nâb iç-**keli** 'azm eylese* "(o), katıksız şarap içmeye kalkışsa"; *çün tab' mülâyim, bolur örgen-**geli** mâyil* "yaradılış nazik ise, öğrenmeye meyilli olur".

Çağatay Türkçesinde ek, *yavuş-* ve *yet-* fiilleri ile olup bitmiş bir hareketi yaklaşma tarzı ile ifade eder: *öl-**geli** za'f içide **yavuştum*** "zayıflıktan ölecek oldum"; ***öl-geli yettim*** "ölmeli/ölecek oldum"[19].

Tarihi lehçelerde kısaca ses yapısı ve işlevi üzerinde durduğumuz "-GAlI" ekinin günümüzde çeşitli Türk lehçelerinde kullanımı görülürken kimi Türk lehçelerinde ise kullanımına rastlanmamıştır.

Kıpçak Grubu Türk Lehçelerindeki Görünümü

Kıpçak Grubu Türk lehçelerinden Kırgız, Kazak, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar ve Kumuk Türkçelerinin yazı dillerinde ekin kullanımı görülmektedir. Tatar, Başkurt, Kırım Tatar ve Karay Türkçelerinin yazı dillerinde ise kullanımı tespit edilememiştir.

Kırgız Türkçesi

-GAn ile -lI ekinin birleşmesiyle oluştuğu düşünülen bu ek, Kırgız Türkçesinde ünsüz uyumuna ve dudak uyumuna bağlı olarak -ganı/-geni, -gonu/-gönü; kanı/-keni, -konu/-könü şekillerinde görülür. Ekin tarihî dönemdeki işlevleri Kırgız Türkçesinde devam etmektedir. Ek, Kırgız Türkçesinde şu işlevleriyle kullanılmaktadır[20]:

---

16 Hikmet Yılmaz, **agt.,** s. 98.
17 Nesrin Bayraktar, **age.,** s. 206-207.
18 Janos Eckmann, **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul 1988, s. 111.
19 Janos Eckmann, **age.,** s. 112.
20 Hülya Kasapoğlu Çengel, **age.,** s. 315.

1. Maksat bildirir: *Seni kör-**gönü** keldim.* "Seni görmek için geldim"; *Şaardı kıdır-**ganı** ketişti.* "Şehri gezmek için gittiler".

2. "-AlI" anlamında zaman sınırlaması yapar: *Al bölüm başçısı bolup kel-**geni** okutuuçular cakşıraak iştey baştadı.* "O, bölüm başkanı olalı beri öğretmenler daha iyi çalışmaya başladılar"; *Kadırdı universitetti büt-**könü** körö elekmin.* "Kadir'i, üniversiteyi bitireli görmedim".

3. kal-, tur- ve cat- filleriyle kullanılarak iş veya hareketin gerçekleşmek üzere olduğunu bildirir: *Camgır caa-**ganı** kaldı.* "Yağmur yağmak üzere"; *Kel-**geni** catışat.* "Gelmek üzereler"; *Ketken namızım kel-**geni** turat, Kudayım özü ber-**geni** turat.* "Giden namusum gelmek üzere, Allah'ım kendisi vermek üzere".

Kazak Türkçesi

Ek, Kazak Türkçesinde -ğalı/-geli; -qalı/-keli şekilleriyle görülür[21]. Kazak Türkçesinde ekin iki işlevle kullanıldığı görülmektedir:

1. Maksat, niyet bildirir: *Men sizdi gör-**geli** keldim.* "Sizi görmek için geldim".

2. "-AlI" anlamında zaman sınırlaması yapar, zaman içinde bir noktayı işaret eder: *Körispe-**geli** köp vaqıt ötti.* "Görüşmeyeli çok zaman oldu"[22].

Karakalpak Türkçesi

Karakalpak Türkçesinde -ğalı/-geli; -qalı/-keli şekilleriyle görülen ek fazla işlek değildir. Daha çok "beri" edatıyla kullanılıp "-AlI, -AlI beri" anlamıyla zaman sınırlaması yapar. Ekin Karakalpak Türkçesi ağızlarında -ğanlı/-genli; -ğallı/-gelli şekillerinin olduğu da bilinmektedir: *Joq bolıp ket-**keli beri**.* "Yok olup gideli beri"; *Kolhozğa kir-**geli**, onıñ turmısı düzeldi.* "Kolhoza gireli beri onun hayatı düzene girdi"; *Men kel-**geli** köp waq boldı.* "Ben geleli çok zaman oldu"[23].

Nogay Türkçesi

Nogay Türkçesinde -ganlı/-genli; -kanlı/-kenli biçimiyle görülür ve işlev bakımından "-AlI, -DAn beri" kalıbına uygun düşecek şekilde zaman sınırlaması yapar: tuv-**ganlı** "doğalı", kel-**genli** "geldiğinden beri", yet-**kenli** "varalı", şık-**kanlı** "çıktığından beri"[24]. *Üyken Atalık sogısı bit-**kenli** otuz yıldan artık zaman ötti.* (YY, s. 97) "II. Dünya savaşı biteli otuz yıldan fazla zaman geçti."

Nogay Türkçesinde aynı işlevle "beri" ve "berbetin" edatlarıyla da kullanılmaktadır: *Sovet vlasti kural-**ganlı beri** nogay yazuvşılarınıñ yazıp şıgargan bayagı 60 prozalık knigalarınıñ 20-ga yuvıgın F. Abdulcalilov ulı yazgan.* "Sovyet yönetimi kurulduğundan beri Nogay yazarlarının yazdığı önceki altmış nesir kitabının yirmiye yakınını F. Abdulcalilov oğlu yazmıştır.[25]"; *Men seni körgenim yok birinşi ekonomga ket-**kenli berbetin**.* "Ben birinci ekonomiye gittiğimden beri seni görmedim.[26]"

Karaçay-Balkar Türkçesi

---

[21] Kenan Koç-Oğuz Doğan (Red. Ayabek Bayniyazov), **Kazak Türkçesi Grameri,** Gazi Kitabevi, Ankara 2004, s. 315.

[22] Kerim Demirci-İsmail Ulutaş-Ferhat Karabulut, **Kazak Türkçesi Grameri El Kitabı,** okuyorum Yay., Ankara 2006, s. 124.

[23] Ceyhun Vedat Uygur, **Karakalpak Türkçesi Grameri,** Denizli 2001, s. 185.

[24] Dilek Ergönenç Akbaba, "Nogay Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 662.

[25] Ercan Alkaya, **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar,** Manas Yay., Elazığ 2007, s. 205.

[26] Ercan Alkaya, **age.,** 2007, s. 200.

Karaçay Balkar Türkçesinde -ğanlı, -genli, -hanlı şekilleriyle görülmektedir: al-**ğanlı** "alalı", ayt-**hanlı** "söyleyeli", ber-**genli** "vereli"[27]. Ek yalnız başına kullanıldığı gibi "beri" edatıyla da kullanılmakta ve "-AlI, -AlI beri" kalıbına uygun düşecek şekilde zaman sınırlaması yapmaktadır: *Men seni körme-**genli** ne qadar zaman ozdu.* "Ben, seni görmeyeli ne kadar zaman geçti.[28]"; *Maryamnı eri Azret a frontdan qaytıp kel-**genli** eki ay çaqlı boladı.* "Meryem'in kocası Azret de cepheden dönüp geleli iki ay kadar oluyordu.[29]"; *Birsi soldat a avtomatına qadalıp, kel-**genli beri** da eşikni saqlaydı.* "Askerin birisi de geldiğinden beri, tüfeğine dayanmış kapıyı koruyordu[30]".

Kumuk Türkçesi

Kumuk Türkçesinde ek -ğanlı/-genli biçimiyle görülür. Kullanımı yaygın olmayıp Türkiye Türkçesindeki "-AlI, -AlI beri" kalıbına uygun düşer. Asıl hareketin gerçekleşmesi anına kadar meydana gelen veya yapılan hareketi ve süresini göstererek zaman bakımından sınırlama yapar: *Yırçı Qazaq tuv-**ğanlı** bu yıl 150 yıl bite.* "Yırçı Kazak doğalı bu yıl 150 yıl oluyor"; *Moskvadan oxuq qayt-**ğanlı**, ol şkoladan direktor bolup işlep tura*. "Moskova'dan okulunu bitirip döneli beri, o okulda müdür olarak çalışıyor".

-A ve -gAnlI zarf-fiil ekleri birlikte kullanıldığında hareketin aralıksız yapıldığını gösterir: *Biz bil-**e** bil-**genli** bir zat bolmağan.* "Biz bildik bileli bir şey olmamış"[31].

Oğuz Grubu Türk Lehçelerindeki Görünümü

Ekin, Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Türkiye Türkçesi ve Türkmen Türkçesinde kullanımına rastlanmaktadır.

Türkiye Türkçesi

Türkiye Türkçesinde ön sesi düşmüş olarak -AlI şeklinde görülür. Temel işlevi zaman sınırlaması yapmaktır: *Fıkara, nişan yapıl-**alı** evden çıkmıyormuş; Üniversiteyi bitir-**eli** on yıl olmuştu.* Ağızların etkisi ile yer yer konuşma dilinde ekin beri veya -dan beri edatı ile genişletilmiş kullanılışları da görülür: *Bu iş başla-y-**alı** beri çalışanların hevesi arttı; O uğursuz aramıza gir-**eliden beri** huzurumuz kaçtı gibi*.

Ek, kendisinden önce gelen ve şahıs ekleri de alabilen bir görülen geçmiş zaman kipi ile birlikte kullanılarak zaman bakımından pekiştirme yapar: *Amcanız ben bil-**di-m bil-eli** Bebek'te oturur.; Mektepten çık-**tı-k çık-alı** görüşmedik*[32].

Türkmen Türkçesi

Günümüz Türkmen Türkçesinde ek, genellikle -alı/-eli biçimiyle "beri" edatını alarak kullanılır ve zaman sınırlaması işleviyle kullanılır[33]. Türkmen Türkçesinde diğer lehçelerden farklı

---

27 Ufuk Tavkul, "Karaçay-Malkar Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 998.

28 Ercan Alkaya, **age.,** 2007, s. 412.

29 Ercan Alkaya, **age.,** 2007, s. 279.

30 Ercan Alkaya, **age.,** 2007, s. 205.

31 Çetin Pekacar, "Kumuk Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 998.

32 Zeynep Korkmaz, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** TDK Yay., Ankara 2003, s. 1009-1010

33 18-19. yüzyıl Türkmen destanlarında ve klasik şairlerin eserlerinde ekin başındaki ünsüzün korunarak -galı/-geli şeklinde kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca günümüzden farklı olarak o dönem eserlerinde ek maksat, niyet işlevi de bildirmektedir: *Zeyt halipa gara geyip, yas*

olarak -AlI ekinin üzerine şahıs ekleri gelmektedir. Ek bu kullanımıyla Türkiye Türkçesindeki "-dığımdan beri, -diğinden beri, -duğumuzdan beri vb." yapıya denk gelmektedir: *Biz bu yurda gel-**eli-miz** beri...* "Biz bu yurda geldiğimizden beri"; *Sen gid-**eli-ñ beri** telim yıl ötdi.* "Sen gideli beri çok yıl oldu"[34].

Ekin yalnız başına kullanımı da görülür: *Poezd dur-**alı**, yarım sagat boldı.* "Tren duralı, yarım saat oldu"[35]. Ek, "beri" edatı almadan kullanıldığında şahıs ekinin üzerine yönelme hâl eki alarak da kullanılmaktadır: *Biziñ oları gör-**eli-miz-e** iki gice-gündiz boldı.* "Biz onları göreli iki gece iki gündüz oldu"[36].

Karluk Grubu Türk Lehçelerindeki Görünümü

Özbek Türkçesi

Genellikle -Gan+lI eklerinin birleşmesiyle oluştuğu ve daha sonra -GAlI ve -GAnI şekillerine ayrıldığı kabul edilen bu ek, Özbek Türkçesinde her iki şekilde de devam ederek -gäli, -käli, -qali; -gäni, -käni, -qani şekillerinde görülmektedir. Ek, Türkiye Türkçesinde "-mek için; -meye" anlamlarına gelecek şekilde maksat, niyet bildirme işleviyle kullanılmaktadır: *Men sizni ålib ket-**gäli** keldim.* "Ben sizi götürmek için geldim"; *Änälärini kör-**gäli** Måskvägä ketäyåtir.* "Annelerini görmek için Moskova'ya gidiyorlar"; Biz sizni kör-***gåni** keldik.* "Biz sizi görmek için geldik"[37]; *Men bufetğa çåy ål-**ğani** ketyapman.* "Ben kantine çay almaya gidiyorum"[38].

Ekin seyrek olarak "-dığından beri, -alı" anlamına gelecek şekilde zaman sınırlaması yapma işleviyle de kullanıldığı görülür: Y*åpinibdir bizni şäydå/Et-**gäli** cånån härir.* "Kaplamıştır bizi şeyda, canan göründüğünden beri"[39].

Uygur Türkçesi

Ek, Uygur Türkçesinde ilk hecedeki -a-/-e- ünlüsü daralarak -ğili/-gili, -qili/-kili; ğini/-gini şekilleriyle görülür. Ekin çeşitli işlevleri vardır:

1. "-alı, -dığından beri" anlamıyla zaman sınırlaması yaparak hareketin başlangıç noktasını belirtir: *Uzun boldi körişmi-**gili*** "Uzun oldu görüşmeyeli"; *Beş yil boldi qizilgülüm/İşqiñda men köy-**gili**.* "Beş yıl oldu kızıl gülüm, aşkında ben yanalı".

2. Asıl fiildeki hareketin meydana geliş sebebini, maksadını bildirir: *Atamni kör-**gili** keldim/Anamni kör-**gili** keldim/Atam bilen anamniñ/Torpiğini söy-**gini** keldim.* "Babamı görmeye geldim, anamı görmeye geldim; Babam ile anamın toprağını sevmeye geldim".

3. Bu ek, *bol-* yardımcı fiili ile birlikte kullanıldığı zaman imkân, yeterlilik bildirir: *Qandaq qilğanda bu telepke yet-**kili** bolidu.* "Nasıl yaparsa bu isteğe ulaşabilir"[40]; *Navaiyniñ eserliridin*

---

*baglap, Leyliniñ vepatın Mecnunga ayt-**galı** sähraga rovana boldı.* "Zeyt halife kara giyip, yas tutup, Leyla'nın vefatını Mecnun'a söylemek için sahraya çıktı". bk. M. Söyegov (Gen. Red.), **Türkmen Diliniñ Grammatikası, Morfologiya**, Aşgabat 1999, s. 440.

[34] M. Söyegov (Gen. Red.), **Türkmen Diliniñ Grammatikası, Morfologiya**, Aşgabat 1999, s. 440.

[35] E. R. Tenişev (Red.), **Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskix Yazıkov, Morfologiya,** Moskva 1988, s. 478.

[36] M. Söyegov (Gen. Red.), **age.,** s. 441.

[37] Volkan Coşkun, **Özbek Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 2000, s. 195-196,

[38] Hüseyin Yıldırım, **Özbek Türkçesi,** Gazi Kitabevi, Ankara 2009, s. 236.

[39] Rıdvan Öztürk, **Özbek Türkçesi El Kitabı,** Çizgi Kitabevi, Konya 2005, s. 82.

[40] Rıdvan Öztürk, **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil,** TDK Yay., Ankara 1997, s. 232-233.

*uniñ bilimi mol, tepekküri ötkür peylasop ikenliginimu kör-**gili** bolidu.* "Nevaî'nin eserlerinden onun bilgisi çok, tefekkürü derin filozof olduğunu da görmek mümkün (görebiliriz)"[41].

4. İşin, hareketin başladığını bildirir: *Mıhmanlar arqa arqidin kel-**gili** turdi.* "Misafirler ardı ardına gelmeye başladı", *Kasım yañaq çaq-**qili** başlidi.* "Kasım ceviz kırmaya başladı"[42].

5. *"tas qal-", "tamasqal-", "tas-tasqal-", "kil-"* fillerinden biriyle birleşerek gerçekleşme ihtimali olan fakat gerçekleşmeyen hareketi, yani yaklaşma bildirir: *U yiqil-**ğili** tas qaldi.* "Düşmeye kıl payı kaldı", *(Biz) qizirişip qal-ğili tamas qalduq. Men kelmi-**gili** tas-tas qaldım.* "Kavga etmemize kıl payı kaldı. Az kaldı gelemeyecektim"[43].

Güney Sibirya Türk Lehçelerindeki Görünümü

Ekin Altay, Hakas ve Tuva Türkçelerinde çeşitli işlevlerle kullanımına rastlanmaktadır.

Altay Türkçesi

Altay Türkçesinde ekin dudak uyumuna bağlı şekilleri de bulunur ve ek, -galı/-geli, -kalı/-keli; -golu/-gölü, -kolu/-kölü şekillerinde görülür. İşlev olarak Türkiye Türkçesindeki -AlI zarf-fiiline karşılık gelir ve "-dAn beri" ifadesiyle zaman bakımından sınırlama yapar: *Onoñ bu cerge kel-**geli,** köp lö bolzo, cirme cıldañ emeş le aşkan.* "Sonra bu yere geleli, çok çok olsa, yirmi yıldan biraz fazla (zaman) geçmiş[44]; *Men añdı at-**kalı**, uday berdi.* "Ben geyiği avlayalı, çok zaman oldu"[45].

Hakas Türkçesi

Bu ek Hakas Türkçesinde -ğali/-geli, -hali/-keli; -ali/-eli şekillerinde görülür. -g (-ğ)'li şekiller tonlu ünsüzler, -k, -h'li şekiller tonsuz ünsüzler ile kullanılır. Ek, ünlülerden ve -ğ, -g, -ñ ünsüzlerinden sonra- ali/-eli şekline girmektedir: *oyla-**ali*** "koşalı", *teñ-**eli*** "değeli"[46]. İşlev olarak Türkiye Türkçesindeki -AlI zarf-fiiline karşılık gelir ve "-dAn beri" ifadesiyle zaman bakımından sınırlama yapar: *Min mında ügren-**geli**, ibge nanmadım.* "Ben burada okula başlayalı eve dönmedim"; *Olar, tanıs-**hali**, hada toğıshannar.* "Onlar tanışalı beri birlikte çalışmışlar"[47].

Tuva Türkçesi

Ek, Tuva Türkçesinde son ünlüsü genişlemiş olarak -gala/-gele, -kala/-kele; -ala/-ele şekilleriyle görülür. -g'li şekiller tonlu ünsüzler ve uzun ünlülerle, -k'li şekiller tonsuz ünsüzlerle kullanılır. Bu ekte iki ünlü arasında bulunan -g-'ler düştüğü için ünlülerden sonra -ala/-ele şeklinde gelir ve ünlü ikizleşmesi ortaya çıkar. Uzun ünlülerden sonra bu düşme görülmez: *huvaa-**gala*** "böleli".

İşlev olarak Türkiye Türkçesindeki -AlI zarf-fiiline karşılık gelir ve "-dAn beri" ifadesiyle zaman bakımından sınırlama yapar: *Ugbam Kızıl bar-**gala,** beş honup tur.* "Ablam Kızıl'a gideli

---

41 Rıdvan Öztürk, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1994, s. 109.

42 Sultan Mahmut Kaşgarlı, **Modern Uygur Türkçesi Grameri,** Orkun Yayınevi, İstanbul 1992, s. 200.

43 Sultan Mahmut Kaşgarlı, **age.,** s. 204-205.

44 Figen Güner Dilek, "Altay Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 1067.

45 E. R. Tenişev (Red.), **age.,** 1988, s. 479.

46 Erdal Şahin, **Hakas Destanı Altın Çüs,** TDAV Yay., İstanbul 2007, s. 46.

47 Ekrem Arıkoğlu, "Hakas Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 1124.

beş gün oldu"; *Hün aş-**kala**, eleen ür apardı.* "Güneş batalı çok oldu"; *Olar bo çerge kel-**gele,** iyi çıl bolgan.* "Onlar buraya geleli iki yıl oldu"[48].

En eski metinlerden itibaren kullanımını gördüğümüz -GAlI ekinin tarihî ve çağdaş lehçelerdeki işlevlerini, yaygın şekillerinden başlayarak, şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Fiilin başlangıç noktasını ifade etmek, zaman sınırlaması yapmak (Göktürk, Uygur, Karahanlı, Kıpçak, Harezm, Eski Anadolu, Çağatay, Kırgız, Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar, Kumuk, Türkiye, Türkmen, Özbek, Uygur, Altay, Hakas, Tuva).

2. Fiilin amacını, asıl fiildeki iş, oluş veya hareketin meydana geliş sebebini bildirmek (Göktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm, Kıpçak, Çağatay, Kırgız, Kazak, Özbek, Kırgız).

3. Yaklaşma işleviyle birleşik fiiller oluşturması (Karahanlı, Çağatay, Yeni Uygur).

4. Gelecek zaman ifadesinde tasviri fiile gelerek "-mek üzere olmak; -AcAk olmak" anlamıyla kullanılması (Uygur, Karahanlı, Kırgız).

5. Kimi yardımcı fiillerle birlikte yeterlik ifadesi için kullanılması (Uygur, Yeni Uygur).

7. Hareketin aralıksız yapıldığını belirterek zaman bakımından pekiştirme yapması (Yeni Uygur, Türkiye).

6. Zarf-fiilin gösterdiği hareketle asıl fiilin gösterdiği hareketin aynı zaman kesitinde gerçekleştiğini göstermesi (Karahanlı).

8. İşin, hareketin başladığını bildirmesi (Yeni Uygur).

9. Mastar eki işleviyle isim-fiil olarak kullanılması (Göktürk).

Yukarıda da görüldüğü gibi ekin tarihî dönemlerden günümüze en yaygın olan işlevi, işin, hareketin başlangıç noktasını belirtmesi, zaman bakımından sınırlama yapmasıdır. Hatta kimi lehçelerde ekin bu işlevi "beri", "berbetin" gibi edatlarla genişletilmiş ve işlev güçlendirilmiştir. Ekin "beri" edatıyla kullanılması ilk olarak Eski Anadolu ve Kıpçak Türkçeleriyle başlamış, Çağatay Türkçesiyle devam etmiştir. Günümüzde ise Karakalpak, Nogay, Karaçay-Balkar, Türkiye, Türkmen Türkçelerinde ek "beri" edatıyla birlikte kullanılmaktadır. Nogay Türkçesinde, ayrıca, "berbetin" edatıyla da aynı işlevle kullanılmaktadır.

Fiilin amacını, asıl fiildeki iş, oluş veya hareketin meydana geliş sebebini bildirme işlevi tarihî lehçelerde daha yaygınken, zaman içerisinde azalmıştır. Karluk grubu lehçelerinde işlek olarak bu işlevi kullanılırken, Kıpçak grubu lehçelerinde kısmen devam etmiş, Oğuz ve Sibirya grubu lehçelerinde ise ortadan kalkmıştır.

Yukarıdaki tabloya bakıldığında -GAlI ekinin bugün çağdaş lehçelerden Yeni Uygur, Özbek ve Kırgız Türkçelerinde çeşitli işlevleriyle yaygın olarak kullanıldığına, diğer lehçelerde ise çok işlek olmasa da kullanımına rastlandığına şahit olunmaktadır.

Türkçenin ilk metinlerinde -gAlI şeklinde gördüğümüz ek, ses yapısı bakımından tarihî lehçelerden çağdaş lehçelere kadar yapısını büyük ölçüde muhafaza ederken kimi lehçelerde bazı ses değişiklikleri de geçirmiştir. İlk olarak Oğuz sahasında Eski Anadolu Türkçesinde ekin ilk ünsüzü -g- düşerek -AlI şekli ortaya çıkmıştır. Oğuz grubunun çağdaş temsilcilerinden Türkiye ve Türkmen Türkçelerinde de aynı durum devam etmektedir. Yine ses olaylarına bağlı olarak ekin Hakas Türkçesinde -ali/eli; Tuva Türkçesinde de -ala/-ele biçimine de rastlanır. Yukarıda da belirtildiği gibi -GAlI ekinin genellikle -gan+lı yapısıyla meydana geldiği kabul edilmektedir. -

[48] Ekrem Arıkoğlu, "Tuva Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 1209.

gan+lı yapısı zaman içinde -gan+nı>gannı>ganı ve -gan+lı>gallı>galı şeklinde iki ayrı gelişme göstermiştir[49]. Ek, -GAnlI şekliyle bugün Nogay, Karaçay-Balkar ve Kumuk Türkçelerinde kullanılmaktadır. Kırgız Türkçesinde ekin yalnızca -n-'li şekli (-GAnI, -GOnU) görülür. Özbek ve Yeni Uygur Türkçelerinde ise hem -n-'li hem de -l-'li şekiller birlikte (Özb. -GAlI/-GAnI; Y. Uyg. -GIlI/-GInI) kullanılır. Yeni Uygur Türkçesinde ekin -A ünlüsü daralarak -I'ya dönüşmüştür. Tuva Türkçesinde ekin ikinci ünlüsü -I'nın daralarak -A'ya dönüştüğü (-GAlA/-AlA) görülür. Kırgız ve Altay lehçelerinde dudak uyumuna bağlı olarak ekin yuvarlak şekilleri görülür. Belirtilen lehçelerin dışında ek gerek tarihi gerek çağdaş lehçelerde -GAlI biçiminde kullanılmaktadır.

-GAlI ekinin Sibirya Tatar Türkçesindeki Kullanımı

Tatar dil biliminde daha çok Batı Sibirya Tatarları olarak adlandırılan ve Batı Sibirya bölgesinde yaşayan Sibirya Tatar Türklerinin konuştuğu ağızlar, Kıpçak grubu Türk lehçelerinin günümüzdeki önemli kollarından birini oluşturan Tatar Türkçesinin üç önemli ağız grubundan birini oluşturmaktadır. Tatar Türkçesinin ağızları kendi arasında 1. Orta diyalekt, 2. Batı (Mişer) dialekti, 3. Doğu (Batı Sibirya) diyalekti olmak üzere başlıca üç ağız bölgesine ayrılır[50]. Sibirya Tatarları 300 bine yaklaşan nüfuslarıyla bugün Batı Sibirya'nın Tümen, Baraba, Omsk gibi bölgelerinde oldukça büyük bir alanda dağınık olarak yaşamaktadırlar[51]. Sibirya Tatar ağızları da kendi içinde 1. Tobol-İrtiş Bölgesi ağızları (Tümen, Tobol, Saz yöresi, Tevriz ve Tara), 2. Baraba Ağzı, 3. Tom ağzı (Yevişte-Çat, Kalmak) olmak üzere üçe ayrılmaktadır[52].

Sibirya Tatarlarının yaşadığı alan, İdil-Ural bölgesinin doğusundan başlayarak daha doğuda Güney Sibirya lehçelerinin konuşulduğu bölgenin kuzeyine kadar uzanır. Dolayısıyla, Sibirya Tatarlarının yaşadığı coğrafyanın batısında İdil-Ural Türkleri (Tatarlar, Başkurtlar), batı, güney ve güneybatısında Kazak Türkleri, güney ve güneydoğusunda Güney Sibirya Türkleri (Altay, Hakas, Tuva Türkleri) bulunmaktadır. Bu coğrafyanın kuzeyinde ise Ruslar bulunmaktadır.

Görüldüğü gibi, Sibirya Tatar Türkçesi, Tatar Türkçesinin bir ağzı olmakla birlikte bulunduğu coğrafya itibariyle Başkurt, Nogay, Kazak, Kırgız, Karakalpak gibi Kıpçak lehçeleri ve Tuva, Hakas, Altay gibi güney Sibirya lehçeleriyle coğrafi bir yakınlık içindedir. Özellikle Sibirya Tatar Türkçesinin Baraba ve Tom ağızları coğrafi olarak Güney Sibirya lehçelerine daha yakındır. Sibirya Tatar ağızları üzerine yaptığımız incelemelerde, Güney Sibirya Türk lehçeleriyle Sibirya Tatar ağızları arasında çeşitli benzerlikler olduğu görülmüştür. Baraba ve özellikle Tom bölgesi ağzı edebî dile yakın olmakla birlikte Kazak, Kırgız, Tuva, Hakas, Altay gibi Türk lehçelerinden etkilenmiştir.

-GAlI eki Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarında yaygın olarak çeşitli işlevleriyle kullanılmaktadır. Ek tarihî dönemlerdeki işlevlerini devam ettirirken, zaman içerisinde birtakım yeni kullanım alanları da bulmuştur. Ekin Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarındaki kullanımları aşağıdaki gibidir.

1. İsim-fiil (Mastar) Olarak Kullanımı

İsim-fiil, fiil kök ve gövdelerinin karşıladıkları oluş, kılış ve durumları; şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil isimleridir. İsim-fiiller fiildeki oluş, kılış ve durumların adlarını

[49] Rıdvan Öztürk, **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil,** TDK Yay., Ankara 1997, s. 232.
[50] L. T. Maxmutova (Red.), **Tatar Tålånån Dialektologik Süzlåğå,** Kazan 1969, s. 613.
[51] Ercan Alkaya, **Sibirya Tatar Türkçesi,** Turkish Studies Yay., Ankara 2008, s. 29-32.
[52] D. G. Tumaşeva, **Dialektı Sibirskix Tatar,** Kazan 1977; Ferit Yusupov, "Såbår Tatarları", **Miras,** Kazan 2003/12, s. 35-39.

bildiririler[53]. Sibirya Tatar Türkçesinde görülen isim-fiil ekleri -GAlI, -IrgA, -U/-(I)w ve -mAk'tır. Bunlar içerisinde -GAlI eki Sibirya Tatar Türkçesinde asıl olarak kullanılan mastar ekidir. -IrgA eki ise Tobol-İrtiş ağızlarından Tevriz ağzında mastar eki olarak kullanılır.

Çağdaş Türk lehçelerinde mastar eki olarak kullanımı görülmeyen tarihî lehçelerden ise yalnızca Göktürk Türkçesinde seyrek olarak görülen ekin, Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarının tamamında mastar eki, isim-fiil eki olarak geniş bir kullanımı bulunmaktadır. Ek, bütün fiillere gelir ve fiil ismi yapar. Ek, ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra **-ğalı/-gelĭ,** tonsuz ünsüzlerden sonra ise **-qalı/-kelĭ** şeklinde görülür. Ayrıca, Saz yöresi ağzında **-xalı/-xelĭ** biçiminde de görülmektedir: al-ğalı "almak", aŋtı-ğalı "avlamak", ültĭr-gelĭ "öldürmek", sat-qalı "satmak", köt-kelĭ "beklemek", yaŋart-xalı "yenilemek", yĭtĭrxelĭ "yitirmek".

-ğalı/-gelĭ; -qalı/kelĭ; -xalı/-xelĭ ekinin olumsuzu fiilin önüne getirilen olumsuzluk eki -mA ile yapılmaktadır: al-ma-ğalı "alma-", sıqta-ma-ğalı "ağlama-", pĭl-me-gelĭ "bil-me-", kür-me-gelĭ "görme-". Olumsuzluk eki olarak -masqa/-meske şekli de kullanılır[54]: Pabay **kitkelĭ** itetĭ, pala **puşatmasqa** itetĭ. (DST, 85) "İhtiyar gitmek istiyor, çocuk bırakmak istemiyordu".

Örnek cümleler:

Kĭşĭ artınnan köl sip-**kelĭ** yaramaytı. (SDM, 65) "Kişinin arkasından kül serpmek iyi değildir."

Pay kür-**gelĭ** tĭletĭ. (ETD, 200) "Bey görmek istedi".

Polar qaytqaç pĭr pala **sıqta-ğalı** kĭrĭştĭ. (SDM, 130) "Bunlar dönünce bir çocuk ağlamaya başladı".

Qoyaş qunğalaqta küm-**gelĭ** yaramıy. (BST, 179) "Güneş batarken ölü gömmek iyi değildir".

Töşnö kĭm kireg aŋa eyt-**kelĭ** yaramas, yamanğa eytseŋ yaman eytedĭ. (SDM, 91) "Gördüğün düşü herkese anlatmak iyi değildir, kötüye anlatsan kötü yorumlar".

Kön qunğansın, sow iŋ-**kelĭ** yaramayt. (ZGTİY, 71) "Güneş battıktan sonra, suya gitmek iyi değildir".

2. Zarf-fiil Olarak Kullanımı

Sibirya Tatar Türkçesinde Eski Türkçedeki işleviyle kullanılan bir zarf-fiil ekidir, en yaygın anlamı "-mek için" olup[55], en çok görülen işlevi fiilin amacını belirtmektir. Eski Türkçede *yadag yabız boltı algalı kelti* "(Oğuzlar) Türklerin piyadesi bozuldu deyip (bizi tutsak) almak için geldiler"[56]; *Kişi oglı qop ölgeli törümiş* KT K10"İnsanoğlu hep ölmek için türemiş"[57] örneklerindeki işlev Sibirya Tatar Türkçesinde de devam etmektedir. Bu zarf-fiil eki, ek başındaki

[53] Zeynep Korkmaz, **age.,** 2003, s. 864.
[54] D. G. Tumaşeva, **age.,** 1977, s. 85.
[55] A. Von Gabain, "Eski Türkçe", **Tarihî Türk Şiveleri** (Çev. Mehmet Akalın), TKAE Yay., Ankara 1998, s. 53.
[56] Talat Tekin, **age.,** 2003, s. 176.
[57] Muharrem Ergin, **Orhun Abideleri,** Boğaziçi Yay., İstanbul 1991, s. 75

/ğ, g, k, q/ ünsüzünün korunduğu -ğalı/-gelĭ; -qalı/-kelĭ şekliyle daha çok Kıpçak grubu Türk lehçelerinde kullanılmaktadır[58]. Sibirya Tatar Türkçesinde de aynı şekil ve işlevle kullanılmaktadır.

Ek, ünlü ve ünsüz uyumuna bağlı olarak ünlülerden ve tonlu ünlülerden sonra **-ğalı/-geli;** tonsuz ünsüzlerden sonra ise **-qalı/-kelĭ** biçiminde görülür. Saz yöresi ağzında ekin başında bulunan /q, k/ ünsüzü sızıcılaşarak **-xalı/-xelĭ** biçiminde kullanımı ortaya çıkar.

Ekin işlevi:

1. İşin, hareketin maksadını, sebebini bildirir.

Gilĭntsek **utırğalı** röqset suraytı. (SDM, 17) "Yeni gelin oturmak için izin ister".

Temir-alıp Taw-alıpnı-da yerge urdı, qılıtsın aldı anı **pawaslağalı**. (YBT, 71) "Temir Alp, Tav Alp'ı da yere yapıştırdı ve onu boğazlamak için kılıcını eline aldı".

Öyreŋgelĭ tırışapıs. (SDM, 137) "Öğrenmeye çalışıyoruz".

Şunnan soŋ inelerĭnĭŋ qatımın **uğıtqalı** quy suymaqçı pulğannar. (ETD, 198) "Ondan sonra annelerine hatim indirmek amacıyla koyun kesmek istemişler".

Pĭske pitonman sıw yörtöp ultırıŋ ĭts**-kelĭ**. (ETD, 202) "Bize içmek için bidonla su getirin".

Gönnerten pĭr gönnö ağalı-ĭnĭler külx'e ßalıx aŋtı-**ğalı** kitetler. (ZGTİY, 153) "Günlerden bir gün ağabeyli kardeşli göle balık tutmaya gidiyorlar".

Tsey **ĭtskelĭ** gepleştĭk. (ETD, 202) "Çay içelim diye konuştuk".

Pĭsnĭ alf **x'itx'eli** x'ilgen. (ZGTİY, 77) "Bizi alıp gitmek için gelmiş".

Ul öyöne qaytat ta ollo qasanta sow **qaynatxalı** utsat. (ZGTİY, 154) "O, evine dönüyor ve büyük kazanda su kaynatmaya girişiyor".

STT'de -gAlI ekinin sebep, amaç işlevi "için, amacıyla" anlamına gelen "pula" edatıyla pekiştirilmiştir.

Uyna**-ğalı pula** uramqa tsığıp kitĭptĭ. (ETD, 166) "Oynamak için sokağa çıkıp gitmiş".

Uqı-**ğalı pula** avıltan kitĭptĭ. (ETD, 166) "Okumak için köyden gitmiş".

2. Hareketin başlangıç noktasını bildirir:

Anı yeyew **eytegelĭ** Sĭbĭrge/Ol yırlıydı. (SDM, 99) "Onu yaya olarak Sibirya'ya alıp götüreli, şarkı söylüyor".

Seyrek olarak *pirlĭ* "beri" edatıyla da aynı işlevle kullanılır:

Min kil**-gelĭ pirlĭ,** kön te yamğır yawatı. (GTD, 39) "Ben geleli beri, her gün yağmur yağıyor".

[58] E. R. Tenişev (Red.), **age.,** 1988, s. 478.

Min parğalı **pirlĭ**, evem awırtı. (GTD, 38) "Ben gideli beri, ninem hasta".

3. İstek Kipinin İfadesinde Kullanımı

Sibirya Tatar Türkçesinde istek kipi **-ğaltı/-gelti** ekiyle de yapılır. Baraba Tatar Türkçesinde görülen bu kipin çekiminde iyelik kökenli şahıs ekleri kullanılır. Tumaşeva, ğaltı/-geltĭ ekinin -ğalı/-geli zarf fiil ekiyle tur- fiilinin kalıplaşmasından oluştuğunu belirtmektedir[59]. -ğalı tur->-ğaltı. alğaltım (<al-ğalı tur-ur men) "almak istiyorum; kilgeltĭ (>kel-geli turur) "gelmek istiyor".

kil-geltĭ-m, kil-geltĭ-ŋ, kil-geltĭ, kil-geltĭ-k, kil-geltĭ-nĭs, kil-geltĭ(ler); al-ğaltı-m, al-ğaltı-ŋ, al-ğaltı, al-ğaltı-q, al-ğaltı-ŋıs, al-ğaltı(lar)[60] .

İşlevi

Konuşan kişinin herhangi bir iş veya hareketle ilgili dileğini ve niyetini bildirir:

Kiriŋ aş **utısğaltım**. (YST, 73) "Gelin yemeği koyacağım".

Paşınnan **sȯylegeltim**. (YST, 73) "Baştan söylemek istiyorum".

Pı şelĭmnĭ siksen sumğa satğaltım. (İTG, 237) "Bu şalımı seksen soma satmak istiyorum".

Min pabaŋa aş **pĭşĭrgeltĭm**. (İTG, 237) "Ben dedene yemek pişirmek istiyorum".

Yırlağaltıq, orkestr kilmey yatı. (DST, 214) "Orkestra gelmiyor, şarkı söylemek istiyoruz".

Ul minĭŋ almaq pitsenĭ **alğaltı** ğuy. (YST, 73) "O, benim almak istediğim kızı almak istiyor ya".

Qelĭyenĭ **alğaltım**, tuylap, kĭşĭ çaqırıp almaq kerek, titĭ. (YST, 73) "Aliye'yi almak istiyorum, ama düğün yapıp insanları çağırmak gerek, dedi".

Ul baynı nim**eşlegeltĭŋ**? (DST, 215) "O beyi ne yapmayı düşünüyorsun?".

Qeris ĭnĭkeş quras puwaslaptı, pĭs anı yégelĭ **parğaltıq**. (YST, 73) "Kardeşim Haris horoz kesmiş, biz onu yemeye gideceğiz".

-GAlI ekinin "pul-/pol-", "it-" ve "utır-/otur-" fiilleriyle birlikte kullanılması:

Sibirya Tatar Türkçesinde "-ğalı/-gelĭ tur-"dan ekleşen ğaltı/-geltĭ şeklinin dışında fiilin üzerine getirilen "-ğalı/-gelĭ; -qalı/-kelĭ pul-/pol-", "-ğalı/-gelĭ; -qalı/-kelĭ it-" ve "-ğalı/-gelĭ; -qalı/-kelĭ utır-/otur-" yapısıyla da istek, dilek, niyet ifadesi karşılanmaktadır:

-ğalı/-gelĭ; -qalı/-kelĭ it- pul-/pol-:

Polar tuy yasa-**ğalı pulatılar**. (ETD, 187) "Bunlar, düğün yapmak isterler".

Yılannı oşlaf qartxa yĭtĭr-**xelĭ ßulat**. (ZGTİY, 153) "Yılanı tutup ihtiyara yedirmek ister".

[59] D. G. Tumaşeva, **age.,** 1977, s. 215.
[60] D. G. Tumaşeva, **age.,** 1968, s. 73.

Qısnı qaçırıp kĭtmek tȯr tĭp, yigitni **öytir-geli polatılar.** (YBT, 96) "Kızı kaçırıp gidecek diye delikanlıyı öldürmeyi düşünürler".

Sur qısı upisernĭ yaratqan, aŋa parğalı vulğan, igĭntsĭ ğısı pĭr vay yĭgĭtĭn yaratqan em şuğa par-**ğalı pul**ğan. (ETD, 186) "Büyük kızı subayı sevmiş, onunla evlenmiş; ikinci kızı zengin bir delikanlıyı sevmiş ve onunla evlenmiş".

Pılar ağası men çiratlap saqla-**ğalı pul**ğannar. (CTD, 96) "Bunlar ağabeyiyle birlikte sırayla korumuşlar".

-ğalı/-gelĭ; -qalı/-kelĭ it:

Pı öyte yoqla-**ğalı itesĭsme**? (İTG, 250) "Bu evde uyumak istiyor musunuz?".

Pallar bĭlen Muyılğa bar-**ğalı itebĭs**. (İTG, 250) "Çocuklarla Muyıl'a gitmek istiyoruz".

Torağa par-**ğalı item**. (KST, 36) "Şehire gitmek niyetindeyim".

İlgiser pügĭn kit-**kelĭ itemĭ**? (İTG, 250) "İlgiser bugün gitmek istiyor mu?".

Alar sıyırlarnı satıp, yaŋanı al-**ğalı itetĭler**. (KST, 36) "Onlar ineklerini satıp yenisini almak istiyorlar".

Pabay kit-**kelĭ itetĭ**, pala **puşatmasqa itetĭ**. (KST, 35) "Dede gitmek istiyor, çocuk göndermemek için uğraşıyor".

Mĭne palam par, ul **altırğalı iter** pĭrewnĭ, min **altırğalı iterĭm** pĭrewnĭ. (DST, 85) "İşte benim oğlum var. O birini almak istiyor, ben bir başkasını aldırmak istiyorum".

-qalı/-kelĭ utır-/otur-:

Qısım qunaqqa qayt-**qalı utırır**. (İTG, 250) "Kızım misafirliğe gelmek istiyor".

Yaŋı ışkul tös-**kelĭ utırırlar**. (İTG, 250) "Yeni okul yapmak istiyorlar".

Sin kit-**kelĭ otırıŋ**. (İTG, 250) "Sen gitmek istiyorsun".

Yılqını qarap tormasan, çığıp **kitkelĭ otur**. (İTG, 250) "Ata bakmazsan, çıkıp gitmek ister".

4. Gereklilik Kipinin İfadesinde Kullanımı

STT'de gereklilik ifadesi, fiil ismi olarak kullanılan "-ğalı/gelĭ; -qalı/-kelĭ", "-(U)w", "-maq/-mek" ve "-ırğa/-ĭrge" eklerine "kerek/tiyĭş" kelimelerinin getirilmesiyle dört şekilde yapılır*.

Sibirya Tatar Tükçesinde en yaygın gereklilik kipi -ğalı/gelĭ; -qalı/-kelĭ ekinin üzerine kerek ve tiyĭş kelimelerinin getirilmesiyle yapılır. -ğalı/gelĭ; -qalı/-kelĭ eki Sibirya Tatar Türkçesinde en çok kullanılan mastar ekidir. Bu kip, tespit ettiğimiz örneklerde genellikle 3.

* Adı geçen dört ekin dışında Tümen ağzında bir örnekte **-melå kirek** şeklinde iki gereklilik yapan unsurun bir arada kullanılmasıyla oluşturulan gereklilik şekli tespit edilmiştir: Anı qul men çişmeytå. Tåş men **çişmelå kirek** iken. (BST, 78) "Onu el ile çözmüyorlar. Dişle çözmek gerekirmiş".

şahıslarla kullanılmıştır. Yalnız; *Sin suğa* ***parğalı tiyĭşsĭŋ***", - tip mınıman suğışıp kitĭptĭ. (53-14/ETD, 205) "Suya sen gitmelisin, diye bununla kavga etmiş." örneğinden hareketle şahıs eki "kerek" ve "tiyĭş" kelimelerinin sonuna gelmektedir, denilebilir. Buna dayanarak şahıslara göre şöyle bir çekim örneği verilebilir:

min al-ğalı kerekmĭn/tiyĭşmĭn, sin al-ğalı kereksĭn/tiyĭşsĭŋ, ul al-ğalı kerek/tiyĭş, pĭs al-ğalı kerekpĭs/tiyĭşpĭs, sĭs al-ğalı kereksĭs/tiyĭşsĭs, alar al-ğalı kerek/tiyĭş

Olumsuz şekli iki şekilde görülmektedir. Birincisinde -gelĭ kerek/tĭyĭş kalıbının sonuna tügĭl "değil" getirilerek; ikincisinde ise fiille -gelĭ eki arasına olumsuzluk eki getirilerek yapılmıştır:

Kilĭp kĭrgeç kilĭnnĭŋ paşına matur yawlıq peyledĭk, nikaxlanğaç yalanbaş **yörgelĭ tĭyĭş** tügĭl. (SDM, 84) "Gelin gelince başına güzel bir örtü bağladık, nikâhlanınca baş açık gezmesi lazım (doğru) değil".

Mŏndew kişini **öytirmegeli kerek**. (YBT, 120) "Böyle bir kişiyi öldürmemek gerek".

İşlevi

1. İş veya hareketin gerçekleşmesi veya gerçekleşmemesinin gerekli olduğunu bildirir:

Gilĭntsekke nĭge taraq apar-**ğalı gerek**, kütsĭp parğanta. (SDM, 17) "Gelin götürülürken, geline nikâh tarağı götürmek gerek".

Anta parma-**ğalı** kerek, anta geyĭplĭ pulasın. (NFG, 250) "Oraya gitmemek gerek, suçlu duruma düşersin".

Sĭske pĭrer aşağıtay nerse pĭşĭr-**gelĭ** gerek. (NFG, 43) "Size yiyecek bir şeyler pişirmek lazım".

Tsatırğa utırğats kür-**gelĭ gerek** quy. (SDM, 26) "Çadıra girince tabi görmek gerek".

Pras ßulsa ta uğı-**ğalı gerex'**. (ZGTİY, 77) "Az da olsa okumak gerek".

Parf kilmegentsĭ yox, parf kil-**gelĭ gerex.** (NFG, 172) "Gidip gelmeyince olmaz, gidip gelmek gerek".

Awılta awırtsılıx wulsa aaŋ süx´kĭsĭn yaŋart-**xalı** gerex´ (ZGTİY, 157) "Köyde bir ağırlık (felaket) olsa onun kabrini onarmak gerek".

Pitseler turasınta ta şalay eyt-**kelĭ gerek**. (ETD, 150) "Kadınlar hakkında da böyle demek lazım".

Kil-**gelĭ tiyiş**. (ETD, 151) "Gelmelidir".

Erkĭm üsĭnĭkĭn kĭne sal-**ğalı tiyĭş**. (SDM, 64) "Herkes yalnız kendisininkini koymalıdır".

Plannı waqıtında üte-**gelĭ téyĭş** tip uyl'ayım. (DST, 84) "Planı zamanında yerine getirmeli diye düşünüyorum".

Qıs yĭŋkesĭ öts kön qun-**ğalı tĭyĭş**. (BST, 22) "Kızın yengesinin üç gün kalması gerekir".

Eger te kĭm awısın atsa, şul suğa par-**ğalı tĭyĭş** igen. (ETD, 205) "Tembelliklerinden ağızlarını kapatmışlar. Eğer kim ağzını açarsa, onun suya gitmesi gerekiyormuş".

-ğalı/-gelĭ eki bazen kerek/tĭyĭş gibi kelimeleri almadan da doğrudan gereklilik ifadesini karşılayabilmektedir:

Yaman töş kürseŋ, töş tön buğı tip **eytkelĭ** te yaqşığa üsĭŋ **yurağalı**. (SDM, 91) "Kötü düş görsen, düş gecenin pasıdır demeli ve iyiye yormalısın".

On kişi öylgen. ĭkinçisi atqanda otıs kişi öylgen. ĭndi nĭme qılın-**ğalı** dép oylıy başlağannar. (YBT, 120) "On kişi ölmüş. İkinci atışta otuz kişi ölmüş. Şimdi ne yapmalıyız diye düşünmeye başlamışlar".

Utır-**ğalı tügĭl**. (ETD, 151) "Oturmak gerekmiyor".

Östelge kitĭrĭp salğalı ta yögöröp tsıq-**qalı** (KST, 36) "Masaya getirip koymak veya çıkıp gitmek gerek".

Yukarıda kullanımı görülen gereklilik kipinin hikâyesi -ĞAlI kerek/GAlI tĭyĭş kalıbının üzerine it(ĭ) kelimesi getirilerek yapılmaktadır.

Sĭsx'e pitiyo alf **kilxelĭ kerex' it**, seyĭl sow ßuyların töşörx'elĭ. (ZGTİY, 69) "Irmak boylarını güzelce çekmek için, kamera getirmeniz gerekiyordu".

Mınta bĭr manit **pulğalı tĭyĭş itĭ**. (DST, 211) "Burada bir bozuk/madeni para olmalıydı".

Ülmesĭnte kertĭtskege suğıp qal-**ğalı** iyĭ. (NFG, 62) "Ölmeden fotoğrafını çekmek lazımdı".

5. Cümlede nesne göreviyle kullanılması

Sibirya Tatar Türkçesinde -GAlI eki kimi zaman herhangi bir ek almadan cümlenin nesnesini karşılamakta, esas fiilin dolaylı nesnesine işaret etmektedir:

Sarayı pulğats, intĭ ĭwlen-**kelĭ** uylaptı. (ETD, 205) "Sarayı olunca artık evlenmeyi düşünmüş".

Pĭr gönnö, qart öyte pulmağanta, pĭ vitse malaynı ültĭr-**gelĭ** uylağan. (ETD, 186) "Bir gün ihtiyar evde yokken, bu kadın çocuğu öldürmeyi düşünmüş."

Aşa-**ğalı** yaratxansın, ĭşlee gerex'. (ZGTİY, 71) "Yemek yemeyi sevince, çalışmak gerek".

Tuynı bilgĭlep qaytıp kitetler, qaysı könge tuy pul-**ğalı**. (SDM, 48) "Hangi gün düğün yapılacağını belirleyip geri dönüyorlar".

Ni ĭşle-**gelĭ** pĭlmesten, alar ĭnĭlerĭn ültĭrmekçĭ pultılar. (ETD, 2001) "Onlar ne yapacaklarını bilmeden, kardeşlerini öldürmeye niyetlendiler".

6. Fiilin hareket bildiren tamamlayıcısı işleviyle kullanılması

Ek, seyrek olarak yalın halde veya kelime grubu halinde, fiilin hareket bildiren tamamlayıcısı durumundadır:

Pĭs kartoçka töş-**kelĭ** ostabıs (DST, 123) "Biz fotoğraf çekmekte ustayız".

7. Sıfat-fiil işleviyle kullanılması

Kimi örneklerde "-mAk için" şeklinde de çevrilebilecek olan yapı, gelecek zaman sıfat-fiili işlevini de karşılamaktadır:

Patıma ȯyalıp qaç-**qalı** ĭşik tapmaytı. (YBT, 78) "Patıma utanıp kaçacak kapı bulamaz".

Sas qorof xuyğan, qette tsay uts-**xalı** sox yux. (ZGTİY, 98) "Sazlık kurumuş, hatta çay koyacak su yok".

-GAlI ekinin Sibirya Tatar Türkçesinde oldukça işlek ve yaygın işlevle kullanıldığı görülmektedir. Yukarıdaki duruma bakıldığında bugün çağdaş lehçeler içerisinde -GAlI ekinin en yaygın ve işlev yoğunluğuna sahip olduğu ağızların Sibirya Tatar Türkçesi ağızları olduğunu söylemek mümkündür. Yukarıda 2. maddede belirtilen zarf-fiil olarak kullanılan işlevleri bakımından büyük oranda tarihî ve çağdaş lehçelerle ortaklık gösterir. İşin, hareketin maksadını, sebebini bildirmesi bakımından, diğer lehçelerde olduğu gibi, geniş bir şekilde kullanılırken, hareketin başlangıç noktasını bildirmesi, zaman sınırlaması yapması bakımından ise çok işlek değildir.

-GAlI ekinin Sibirya Tatar Türkçesinde isim-fiil (mastar), istek ve gereklilik çekimlerinin ifadesinde kullanılması, sıfat-fiil işleviyle kullanılması ise diğer lehçelerde görülmeyen kullanımlardır. -GAlI eki zaman içerisinde Türkçede oldukça zengin kullanım alanları bulmuştur. Ekin en zengin ve işlek olduğu ağızların ise Sibirya Tatar Türkçesi ağızları olduğunu söylemek mümkündür. Sibirya Tatar Türkçesi ağızlarının bağlı olduğu Tatar yazı dilinde -GAlI ekinin kullanımının görülmemesi aksine STT'de ise geniş bir şekilde bulunması, STT ağızlarının Kıpçak lehçelerinin dışında Karluk ve Sibirya grubu lehçeleriyle de etkileşim içinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

-GAlI Ekinin Tarihî, Çağdaş Lehçelerde ve STT Ağızlarında Görünümü

Göktürk	-galı	-geli						
Uygur	-galı	-geli	-qalı	-keli				
Karahanlı	-galı	-geli	-qalı	-keli				
Harezm	-galı	-geli	-qalı	-keli				
Kıpçak	-galı	-geli	-qalı	-keli				
EAT	-alı	-eli						
Çağatay	-galı	-geli	-qalı	-keli				
Kırgız	-ganı/	-geni	-gonu	-gönü	-kanı	-keni	-konu	-könü
Kazak	-galı	-geli	-qalı	-keli				
K.kalpak	-galı	-geli	-qalı	-keli				
Nogay	-ganlı	-genli	-kanlı	-kenli				

Kar.-Bal.	-ğanlı	-genli	-hanlı					
Kumuk	-ğanlı	-genli						
Türkiye	-alı	-eli						
Türkmen	-alı	-eli						
Özbek	-gäli,	-käli	-qali	-gäni	-käni	-qani		
Y. Uygur	-ğili	-gili	-qili	-kili	-ğini	-gini		
Altay	-galı	-geli	-kalı	-keli	-golu	-gölü	-kolu	-kölü
Hakas	-ğali	-geli	-hali	-keli	-ali	-eli		
Tuva	-gala	-gele	-kala	-kele	-ala	-ele		
STT Ağz.	-ğalı	-gelĭ	-qalı	-kelĭ	-xalı	-xelĭ	x'eli	

KAYNAKÇA

AĞCA Ferruh, **Budist Türk Çevresi Metinlerinde Olumsuzluk ve Yokluk Şekilleri,** TKAE Yay., Ankara 2010

ALKAYA Ercan, **Kuzey Grubu Türk Lehçelerinde Edatlar,** Manas Yay., Elazığ 2007.

ALKAYA Ercan, **Sibirya Tatar Türkçesi,** Turkish Studies Yay., Ankara 2008.

ARIKOĞLU Ekrem, "Hakas Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 1085-1148.

ARIKOĞLU Ekrem, "Tuva Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 1149-1228.

BAYRAKTAR Nesrin, **Türkçede Fiilimsiler,** TDK Yay., Ankara 2004.

COŞKUN Volkan, **Özbek Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 2000.

DEMİRCİ Kerim-ULUTAŞ İsmail-KARABULUT Ferhat, **Kazak Türkçesi Grameri El Kitabı,** oku-yorum Yay., Ankara 2006.

ECKMANN Janos, **Çağatayca El Kitabı** (Çev. Günay Karaağaç), İstanbul 1988.

ERCİLASUN Ahmet B., **Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-,** Gazi Ü. Yay., Ankara 1984.

ERGİN Muharrem, **Orhun Abideleri,** Boğaziçi Yay., İstanbul 1991.

ERGÖNENÇ AKBABA Dilek, "Nogay Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 623-678.

GABAİN A. Von **Eski Türkçenin Grameri** (Çev. Mehmet Akalın), TDK Yay., İstanbul 1988.

GABAİN A. Von "Eski Türkçe", **Tarihî Türk Şiveleri** (Çev. Mehmet Akalın), TKAE Yay., Ankara 1998, s. 29-66.

GÜNER DİLEK Figen, "Altay Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 1009-1084.

KARAMANLIOĞLU Ali Fehmi, **Kıpçak Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1994.

KASAPOĞLU ÇENGEL Hülya, **Kırgız Türkçesi Grameri,** Akçağ Yay., Ankara 2004.

KAŞGARLI Sultan Mahmut, **Modern Uygur Türkçesi Grameri,** Orkun Yayınevi, İstanbul 1992.

KOÇ Kenan-DOĞAN Oğuz (Red. Ayabek Bayniyazov), **Kazak Türkçesi Grameri,** Gazi Kitabevi, Ankara 2004.

KORKMAZ Zeynep, **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi),** TDK Yay., Ankara 2003.

KUZNETSOV Petro İ., "Türkiye Türkçesi'nin Morfoetimolojisine Dair", **TDAY-B 1995,** TDK Yay., Ankara 1997, s. 193-262.

MAHMUD Kaşgarlı, **Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi** (Çev. Besim Atalay), C. I-III, TDK Yay., Ankara 1992.

MAXMUTOVA L. T. (Red.), **Tatar Tĭlĭnĭn Dialektologik Süzlĭgĭ,** Kazan 1969.

ÖZTÜRK Rıdvan, **Özbek Türkçesi El Kitabı,** Çizgi Kitabevi, Konya 2005.

ÖZTÜRK Rıdvan, **Uygur ve Özbek Türkçelerinde Fiil,** TDK Yay., Ankara 1997.

ÖZTÜRK Rıdvan, **Yeni Uygur Türkçesi Grameri,** TDK Yay., Ankara 1994.

PEKACAR Çetin, "Kumuk Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 939-1008.

SÖYEGOV M. (Gen. Red.), **Türkmen Diliniñ Grammatikası, Morfologiya**, Aşgabat 1999.

ŞAHİN Erdal, **Hakas Destanı Altın Çüs,** TDAV Yay., İstanbul 2007.

TAVKUL Ufuk, "Karaçay-Malkar Türkçesi", **Türk Lehçeleri Grameri** (Ed. Ahmet B. Ercilasun), Akçağ Yay., Ankara 2007, s. 883-938.

TEKİN Talat, **Orhon Türkçesi Grameri,** Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9, İstanbul 2003.

TENİŞEV E. R. (Red.), **Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurskix Yazıkov, Morfologiya,** Moskva 1988.

TUMAŞEVA D. G., **Dialektı Sibirskix Tatar,** Kazan 1977;

TUMAŞEVA D. G., **Yazık Sibirskix Tatar,** Kazan 1968.

UYGUR Ceyhun Vedat, **Karakalpak Türkçesi Grameri,** Denizli 2001.

YILDIRIM Hüseyin, **Özbek Türkçesi,** Gazi Kitabevi, Ankara 2009.

YILMAZ Hikmet, **Kuzey (Kıpçak) Grubu Türk Şivelerinde Zarf-fiiller, Erciyes Ü. Sos. Bil. Ens. Yayımlanmamış Doktora Tezi,** Kayseri 1998.

YUSUPOV F. Y., **Neliçniye Formı Glagola B Dialektax Tatarskogo Yazıka,** Kazan 1985.

YUSUPOV Ferit, "Sĭbĭr Tatarları", **Miras,** Kazan 2003/12, s. 29-42.

METİN TARAMASI YAPILAN ESERLER VE KISALTMALARI

DST: D. G. Tumaşeva, **Dialektı Sibirskix Tatar,** Kazan 1977.

SDM: D. B. Ramazanova, **Sĭbĭr Dialektlarınnan Materiallar,** Kazan 2001.

BST: F. S. Bayazitova, **Sĭbĭr Tatarları,** Kazan 2001.

ETD: G. X. Exetov, **Tatar Dialektologiyesi,** Kazan 1984.

YBT: L. V. Dmitriyeva, **Yazık Barabinskix Tatar,** Leningrad 1981.

ZGTİY: R. S. Barsukova, **Zabolotnıy Govor Tobolo-İrtışskogo Yazıka v sravnitelnom osveşçenii,** Kazan 2004.

GTD: G. X. Axatov, **Tatarskaya Dialektologiya,** Ufa 1977.

YST: D. G. Tumaşeva, **Yazık Sibirskix Tatar,** Kazan 1968.

İTG : F. Y. Yusupov, **İzuçeniye Tatarskogo Glagola,** Kazan 1986.

CTD : L. Celey, **Tatar Dialektologiyesĭ,** Kazan 1947.

YBT : L. V. Dmitriyeva, **Yazık Barabinskix Tatar,** Leningrad 1981.

KST : D. G. Tumaşeva, **Könbatış Sĭbĭr Tatarları Tĭlĭ,** Kazan 1961.

NFG : F. Y. Yusupov, **Neliçniye Formı Glagola v Dialektax Tatarskogo Yazıka,** Kazan 1985